

арк. 9; 15. Стенографический отчет II губсъезда Советов Подольи 3-5 декабря 1921г. - Винница, 1922.- С.24; 16. ЦДАВО України, ф.257, оп.1, спр.20, арк. 47; 17. ДАВО, ф.Р-1901, оп. 1, спр.75, арк. 31; 18. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1666, арк. 28; 19. ДАВО, ф.П-1, оп.1, спр.730, арк. 22; 20. ДАВО, ф.Р-1012, оп.1, спр.214, арк. 5-6; 21. Іванова О. Роль комітетів незаможних селян Поділля в господарському будівництві (1921-1925)// В кн. З історії радянської Вінниччини.- Вінниця, -1960.- С.52; 22. ДАВО, ф.Р-1901, оп.1, спр.76, арк. 3; 23. ДАВО.- Ф.П-29, оп.1, спр.102, арк. 72; 24. ДАВО, ф.Р-1901, оп.1, спр.59, арк. 155; 25. Отчет Подольского губернского исполнительного комитета за 1923 г.- С.11; 26. Поділля в період відбудови народного господарства (1920-1925). Зб. док. і мат.- Вінниця, 1957.- С.286; 27. ДАВО, ф.Р-951, оп.1, спр.128, арк. 51; 28. ДАВО, ф.П-1, оп.1, спр.493, арк. 83; 29. ДАВО, ф.П-1, оп.1, спр.493, арк. 69; 30. ДАВО, ф.П-29, оп.1, спр.141, арк. 125-127; 31. ДАВО, ф.П-31, оп.1, спр.107, арк. 39; 32. Матеріали по обстеженню комітетов незаможних селян. (По даным исследования в июне 1925 г.).- X., 1925.- С.41.

О. І. Криворучко

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ЗАКЛАДИ В УСРР НА ПОЧАТКУ 1920-х рр.

Оскільки цінності духовної культури базуються на матеріальній основі, важлива роль у загальнокультурному процесі належить різним культурним закладам, пряме призначення яких - пропаганда та поширення досягнень тієї чи іншої сфери культури серед народних мас.

На початку 20-х рр. в сільській місцевості основною формою культосвітньої роботи були просвіти. Та новій владі були потрібні не стільки «вогнища культури», скільки «центри агітації та пропаганди». В 1920р. у відозві ЦК «До всіх організацій КПУ» прямо ставилося завдання: «...оволодіти Просвітами як побутовою і звичною формою культурно-просвітницької роботи в українському селі. Просвітянські бібліотеки повинні бути переглянуті та доповнені комуністичною літературою, просвітянський театр, хор та інше повинні бути взятими під наше ідейне керівництво, саме приміщення освіти повинно стати місцем, звідки кожен сільський бідняк дізнається про головні та основні завдання Радянської держави».¹

Ця тенденція до ідеологізації культурного життя викликала спротив просвітницьких кадрів. Тому більшість просвіт, звинувачених у поширенні ідей «українського дрібно-буржуазного націоналізму», протягом 1921-23рр. була реорганізована у сільбуду та хати-читальні, які стають основними культурними центрами в сільській місцевості.

Про масштаби діяльності сільбудів свідчать такі дані: влітку 1924р. ці заклади нараховували своїми членами до 114700 чол.² Такий відносно невеликий процент охоплення призводив до того, що, як відзначала у своїх перевірках РСІ, більшість сільбудів та хат-читалень, замикаючись тісним гуртом комсомольської та частково неорганізованої молоді, фактично ставали клубами молоді.

Та й те, що навіть у 1925 р. в більшості випадків «... керуючий апарат СБ української мови не знав або дуже мало нею володів ...», а робота в цих установах, крім драмгурткової, на 75% проводилася російською мовою,³ не могло позитивно відобразитися на задоволенні культурних потреб населення, 95% якого складали українці.

У містах України на поч. 20-х рр. головне місце в сітці культурно-просвітницьких установ займали робітничі клуби. Про охоплення міського населення клубною роботою свідчать дані такої таблиці:

Таблиця 1

Динаміка кількісного складу членів міських клубів⁴

Дата	Всього член. клуб.	К-ть член. в сер. на 1 кл.
1.01.1923 р.	65978	87
30.12.1924 р.	285775	308
30.12.1925р.	381850	453

Кількісне зростання членів клубів за три роки майже в 6 разів свідчить про активізацію клубної роботи і поширення її впливу на культурну ситуацію в місті.

Та, в цілому, сільбудди і клуби охоплювали найбільш активну частину населення. На сер. 20-х рр. сільбуддами та клубами було охоплено відповідно 265 тис. та 366 тис. чол.⁵ Більшість жителів міст, а особливо сіл, залишалися поза їх діяльністю або, у кращому випадку, відігравали роль об'єктів культурницької роботи, що не могло повною мірою задовольнити їх потреби.

Характерною рисою, яка визначає ступінь культурного розвитку нації є наявність і чисельність її інтелігенції, як носія культурних цінностей, генератора духовного життя суспільства.

Інтелігенція України на початку відбудовчого періоду складала приблизно 0,7% від загальної кількості населення республіки, що становило близько 200 тис. чол. (включаючи службовців).⁶

Міський перепис 1923 р. зафіксував у містах України робітників культури та освіти - 38357 чол. Досить чисельною була група інтелігенції, об'єднаної в категорію «осіб вільних професій» - 25054 чоловік. Сюди входили артисти, музиканти, літератори, педагоги, служники культури тощо.⁷

На жаль, перепис 1923 р. врахував лише інтелігенцію міст і містечок, тому ми не володіємо побічними точними даними про культурницькі кадри сіл цього періоду. Але якщо по закінченню так званого відбудовчого періоду в сільській місцевості за даними перепису 1926 р. працівники культури та освіти нараховували лише 37389 чол. (з них 37028 учителів),⁸ то логічно, що для початку 20-х рр. цей показник був значно нижчим. Обділеність професійними кадрами сільських культурних установ значною мірою визначала їх провінційний характер.

Значне місце серед закладів культури на початку 20-х рр. посідали бібліотеки, діяльність яких через їхню специфіку мала чи не найбільший вплив на формування культурного рівня населення. У містах бібліотечну мережу складали самостійні бібліотеки, бібліотеки при різних закладах (навчальних, наукових тощо), клубні бібліотеки (робітничі, профспілкові). Крім того, згідно з постановою ВУЦВК від 22.11.1922 р. державні бібліотеки та їх філії виконували функції центральних міських та губернських бібліотек.⁹ У селищах міського типу функціонувала певна кількість хат-читалень (до 30% від всіх бібліотек).

У селах діяла незначна кількість самостійних бібліотек, переважали стаціонарні бібліотеки при сільбуддах (в середньому - 7 - 205 книг по сільбуддах та 209 - 605 шт. по райсільбуддах).¹⁰ Більшість хат-читалень постійних бібліотек не мали. Крім того, при частині сільбуддів (близько 17% від загальної кількості) для задоволення потреб у книжковій продукції жителів віддалених сіл були організовані пересувні бібліотеки, радіус обслуговування яких становив не більше 15 верств, тому їх діяльність так і не поширювалася на «глибинку».¹¹

Систематизовані дані про співвідношення міської та сільської бібліотечних мереж містить дана таблиця:

Таблиця 2

Стан бібліотечної справи у УСРР в 1922 - 1925 рр.
(кількість бібліотек, книжковий фонд)¹²

рік	місто		село		Україна	
	Бібл.	кн. (в т.)	бібл.	кн. (в т.)	бібл.	кн. (в т.)
1922	293	4769	2774	1063	3067	5831
1923	377	5314	3349	1259	3726	6574
1924	454	6499	4700	1840	5154	8339
1925	793	8676	4376	2023	5169	10699

Навіть не вдаючись до детального аналізу, можна зробити висновок, що книжковий фонд сільських бібліотек в кількісному відношенні значно поступався фонду міських книгозбірень. Наприклад, у 1924 р. на одну книжку в сільській місцевості припадало в середньому 45 чол., а в місті - 1,8 чол.¹³

Великим недоліком у формуванні книжкового фонду як міських, так і сільських бібліотек, було переважання книжок, надрукованих російською мовою. За матеріалами перевірок РСІ сільських книгозбірень у 1925 р. українські книжки до загальної кількості книг складали 6,6%, а до придбаних протягом 1922 - 25 рр. - 20,2%.¹⁴ У містах, особливо обділених українською літературою, були робітничі бібліотеки: навіть у 1927 р. у великій кількості профспілкових бібліотек українські книжки складали тільки 2% книжкового фонду.

Важливою складовою культурного життя суспільства є сценічне мистецтво. В містах України воно було репрезентоване театром, оперою, балетом.

Звичайно, не всі міські жителі однаковою мірою могли користуватися здобутками сценічного мистецтва. Перехід на самоокупність, передача театрів в оренду, введення платності зробили театри внаслідок дороговизни квитків недоступними для широких народних мас. Щоб покращити становище РНК УСРР, було видано постанову від 4.08.1921 р., де говорилось про виділення половини всіх місць в театрах для безкоштовного розподілу серед членів профспілки та червоноармійців, виділення певної кількості дешевих квитків, постановку спектаклів спеціально для робітників із скидкою в вартості квитків.¹⁵ Та через її погане виконання стан справ не покращився: театральне мистецтво продовжувало залишатися певною мірою елітарним, більшість міських жителів була позбавлена можливості користуватися його цінностями.

Та й репертуар театрів не завжди відповідав інтересам аудиторії, особливо українського глядача. На підтвердження цієї тези наведемо такий приклад: навіть на третьому році декларованої «українізації» в театральному житті України переважала російська мова. Так, протягом театрального сезону 1925 - 26 рр. в республіці відбулося 7280 вистав. За національною ознакою ці постанови розподілялися таким чином: російською мовою - 5000 (70%), українською - 1480 (20%), єврейською - 740 (10%).¹⁶ Відсоток українських театрів серед цих культурницьких закладів міста складав 26%.¹⁷

Ще більшою мірою, ніж міські жителі, послугами сценічного мистецтва було обділене сільське населення. На відміну від міст, в яких діяли театри, балет, опера, театральна робота в селі в основному зводилась до «театральщини» сільбудів і хат-читалень та нечастих гастролей міських виїзних труп.

Певне уявлення про масштаби цієї роботи можна скласти, проаналізувавши чисельність культурницьких кадрів, які її виконували. У зв'язку з недосконалістю системи професійного обліку, що лише складались на поч. 20-х рр., ми не володіємо даними про чисельність цієї категорії сільської інтелігенції в даний період. Але про недостатність її свідчить той факт, що за підсумками перепису 1926р. працівників мистецтва в сільській місцевості проживало 246 чол. (4,4%), причому найчисельнішою серед мистецьких кадрів села була категорія «музиканти» - 127 чол.¹⁸

Використавши з певним обумовленням ці дані для характеристики сільських мистецьких закладів поч. 20-х рр., можна зробити висновок: обмаль працівників мистецтв зумовлювала обмеженість театрального життя в сільській місцевості, його «хуторянську» спрямованість.

Не могли зарадити цьому нечасті гастролі міських труп, якщо взяти до уваги, що головною метою їхніх вистав було не поширення здобутків мистецтва, а проведення чергових агітаційних кампаній, на що спрямовував ці трупи у своїх інструкціях сектор мистецтва Головополітосвіти УСРР. В одній із них, зокрема, вказувалося: «Наша мета - провести продовольчі гасла і пояснити селянинові зміст нашої нової політики в галузі продовольчій ... Всі нові засоби сучасного мистецтва повинні бути рішуче принесені в жертву для цієї мети».¹⁹

На початку 20-х рр. все більше в життя сільського та міського населення проникає такий важливий засіб духовного впливу як кіно.

Міська сітка кінотеатрів поділялася на комерційні кінотеатри та клубні установи (робітничі кінотеатри). На 1.10.1924 р. нараховувалося 177 комерційних кінотеатрів та 123 клубні установки.²⁰

За перше півріччя 1925 р. відбувся ріст сітки кінотеатрів (особливо робітничих) - їх кількість досягла 424 шт.²¹

Всі кінотеатри сплачували державі податок за демонстрацію фільмів. Причому, якщо сума податку комерційних кінотеатрів становила до 30% їхнього валового доходу, то з робітничих клубів стягувалося від 5 до 15 крб. за кожне демонстрування, що складало суму, яка лише відшкодувала амортизацію картини та затрати на прокат.

Робітничі кінотеатри були об'єднані в куці (не більше десятка в одному). Куц обслуговувався 1 фільмом в тиждень, який кожен театр отримував у зазначений день. Кінофільми, отримані в порядку куцового постачання, демонструвалися лише на закритих сеансах, які мали право відвідувати тільки члени клубу і їх сім'ї за цінами, не більше 10 коп. за сеанс.²² Подібні умови демонстрування фільмів не задовольняли потреб всіх робітників підприємств-власників клубів, не кажучи про інші соціальні групи населення.

У порівнянні з містом село було більш обділеними цим видом мистецтва. До 1925р. основною формою демонстрування фільмів у сільській місцевості була кінопересувна. Та й пересувок була мізерна кількість (в 1924 р. - 139 шт.). Тому ВУФКУ в 1925 р. розробило план кінофікації села виключно стаціонарними установками. На 1.10.1925 р. їх нараховувалось 215 одиниць.²³ Планувалося до 1.10.1926 р. змонтувати ще 600, причому, третину апаратів ВУФКУ мали сподівання знайти на місцях.²⁴ Але час довів, ці плани так і не було виконано (на 1.10.1926 р. нараховувалось на селі 440 кіноустановок). Однією з причин їх невиконання було те, що часто на місцях кошти, виділені на кінофікацію сіл, осідали в містах. На Поділлі, наприклад, всі кіноустановки вирішили розмістити в містечках. І лише втручання ВУФКУ призвело до виправлення допущених помилок.²⁵

Ціна квитка на перегляд кінофільмів у сільській місцевості була значно нижчою, ніж у містах (3 - 5 коп.). З одного боку, це давало змогу широким колам селянства залучатися до кіномистецтва, а з другого - стало причиною того, що в села, як правило, потрапляли кінокартини недостатньої технічної якості.

Таким чином, різниця в розвитку соціально-культурних інфраструктур села та міста, наявність культурно-побутових відмінностей між ними обумовлювали те, що сільські та міські жителі мали різні можливості для задоволення своїх культурних потреб, що створювало неоднакові умови для реалізації їх творчих можливостей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 354, арк. 225; 2. Там же, спр. 1854, арк. 15; 3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України), ф. 539, оп. 3, спр. 1393, арк. 15; 4. Маключенко В. И. Политико-просветительская работа на Украине в 1923-25 гг. - К., 1984. - С. 34; 5. Статистика України. - № 110, сер. УП. - Т. УІ, вип. 2. - С. ХУШ; 6. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920 - 30-х років: соціальний портрет та історична доля. - К., Едмонтон, 1992. - С. 82; 7. Очерки развития социально-классовой структур УССР. 1917 - 1937. - С. 178; 8. Касьянов Г. Вказана праця. - С. 95; 9. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. - 1922. - № 49. - С. 729; 10. ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1400, арк. 59; 11. Там же, спр. 1393, арк. 82; 12. Культурное строительство СССР. - М., 1940. - С. 142 - 144; 13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1854, арк. 15; 14. ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1393, арк. 81; 15. Збірник узаконень ... - 1921. - № 15. - С. 423; 16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2251, арк. 45; 17. Комуністична партія України в резолюціях. - Т. 1. - С. 510; 18. Касьянов Г. Вказана праця. - С. 95; 19. ЦДАВО України, ф. 539, оп. 1, спр. 110, арк. 61; 20. Там же, оп. 3, спр. 1403, арк. 84; 21. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1854, арк. 15; 22. ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1403, арк. 85; 23. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2691, арк. 69; 24. ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 403, арк. 89; 25. Там же, спр. 1441, арк. 52.